

УДК 378.147:51:371.134:33:377.1

Козловський Ю. М., Цюприк А. Я.*

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ САМОСТІЙНОЇ НАУКОВОЇ РОБОТИ АСПІРАНТІВ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті обґрунтовано основні характеристики наукової діяльності та виявлено її особливості в умовах самостійної науково-пошукової роботи аспірантів, зокрема у вищих навчальних закладах. Показано, що розвиток професійно важливих якостей полягає в оновленні й творчому застосуванні теоретичних знань, формуванні самостійності як риси характеру за умови оптимального використання всіх видів самостійної роботи. Визначено систему принципів на основі загальних підходів до організації самостійної роботи аспірантів (методологічні щодо стратегічних напрямів самостійної роботи; суб'єктні щодо формування якостей особистості; процесуальні та методичні для конкретних аспектів самостійної роботи аспірантів).

Ключові слова: самостійна робота, наукова діяльність, вищий навчальний заклад, аспіранти.

Підвищення іміджу України у сфері науки й освіти передбачає інтенсивне використання позитивного історичного та сучасного досвіду вітчизняних і зарубіжних університетів, розроблення та впровадження інноваційних підходів до наукової діяльності ВНЗ. У розв'язанні цих завдань важливу роль відіграє педагогічна наука, яка вказує шлях до побудови системи ефективного передання наукових знань та оптимізації процесу наукової діяльності в умовах ВНЗ.

Наукова діяльність – це специфічна форма буття, що полягає в цілеспрямованому перетворенні природної та соціальної дійсності засобами здобуття наукових знань і подальшого їх використання. Одним із результатів діяльності людини є створення наукових концепцій, теорій, цілісне сприймання світу. Це – праця вчених, винахідників, митців, де переважають напрацювання нематеріального характеру, тобто духовні, інтелектуальні витвори, значні емоційні переживання. Діяльність – «форма активного ставлення людини до оточуючого світу; вмотивована сукупність закономірно пов'язаних між собою поведінкових актів і послідовно здійснюваних дій, спрямованих на виконання певних завдань, на досягнення тих чи інших соціально значущих цілей» [6, с. 92]. Наука про діяльність має об'єктом свого вивчення не лише структури практичної діяльності, але й будь-які надбудови над ними, зокрема й саму методологічну діяльність зі всіма її можливими підрозділами, тому вона є «мегаметодологічною дисципліною, яка замикає всю структуру діяльності ззовні.

Самостійна науково-пошукова робота аспірантів є продовженням їх студентських наукових робіт, коли «здійснюється не лише в процесі написання курсових і дипломних робіт, але і в ході занять наукового студентського товариства. Студенти беруть участь у дослідженнях фундаментального і прикладного характеру, у конкурсах на кращу інноваційну студентську роботу, розробляють інноваційні мультимедійні технології тощо» [3, с. 33]. Таким чином, наукова діяльність ВНЗ передбачає співпрацю керівників і аспірантів як важливу умову її функціонування і розвитку.

Водночас сьогоденні умови роботи вищих навчальних закладів України вимагають вдосконалення такої структури навчального процесу, яка б забезпечувала розвиток професійного пошукового мислення молодих людей, формувала б внутрішні стимули до навчання, творчу особистість у цілому. Саме тому професійно-творча підготовка фахівця розглядається як цілісний процес його особистісного і професійного становлення, який забезпечує умови для самореалізації в навчально-пізнавальній і виховній діяльності та подальший розвиток особистісних і професійних якостей, які сприяють успіху в творчій професійній діяльності, причому рівень розвитку творчого потенціалу майбутнього фахівця позначається не тільки на його професійній діяльності,

© Козловський Ю. М., Цюприк А. Я.

а й на самому процесі його життя, самореалізації як засобу самоутвердження через самовираження і саморозвиток [5, с. 382].

Проблемі наукової та освітньої діяльності ВНЗ присвячено низку педагогічних досліджень, зокрема наукову діяльність викладачів ВНЗ (В. Богуславський, О. Зайцев, В. Кожін, К. Кольченко, А. Кудряшов, О. Мартиненко, О. Микитюк, Н. Побірченко, О. Рассомахіна, В. Степашко, Н. Уткін) та наукових шкіл (В. Гасілов, О. Грезнева, Д. Зербіно, Б. Лайтко, Ф. Ситдіков, А. Таньшина, М. Ярошевський), наукову діяльність студентів (П. Горкуненко, Г. Кловак, Є. Кулик, І. Ліманов, Е. Лузік, Н. Люткін, Є. Спіцин, Н. Пузирьова, Н. Уйсімбаєва) та учнів (С. Васильєва, Г. Іванов), оцінювання ефективності наукової діяльності (Ю. Ашкеров, Є. Бетехтіна, А. Волкова, А. Дагаєв, А. Динкін, В. Краєвський, Е. Мамонова, Ю. Татарінов, А. Щербаков), науково-проектну діяльність у ВНЗ (С. Гончаренко, Н. Карамзіна, Е. Колосова), управлінські аспекти наукової діяльності (Є. Володарська, Г. Добров, Е. Задорожний, С. Лебедев, С. Фаренік, Т. Щедрина), єдність освіти та науки (О. Богорош, І. Дьожина, В. Кострицький, Н. Наумченко, В. Поздняков, В. Рубцов, Г. Усанов) та ін.

Сьогодні педагогічною наукою і практикою накопичено значний досвід щодо активізації самостійної пізнавальної діяльності студентів, зокрема в роботах Л. Виготського, О. Леонтєва, С. Рубінштейна, Б. Ананьєва. Умовою організації самостійної роботи є орієнтація на активну позицію студентів. Питання пізнавальної діяльності, активізації і мотивації навчання розглядають Д. Дьомін, В. Лозова, А. Маркова, М. Поташник, О. Савченко та ін. Проблема саморозвитку досліджувалася з позицій саморегуляторної активності особистості (А. Ковальов, І. Семенов, В. Столін, С. Степанов, А. Петровський), у дослідженні проблем самовиховання (А. Кочетов, Л. Рувинський) у зв'язку з формуванням у студентів професійної спрямованості (А. Барабанщиков, Н. Нікандров). Питання професійного саморозвитку та самореалізації майбутніх фахівців розглядалися у дослідженнях В. Семиченко, С. Сисоевої, Н. Кичук та ін.

Водночас, малодослідженою є проблема самостійної роботи аспірантів та молодих науковців, зокрема в умовах вищого навчального закладу, що і зумовило вибір тематики даної статті.

Мета статті – обґрунтування принципів самостійної роботи аспірантів та молодих науковців в умовах вищого навчального закладу.

«Теорія діяльності є основною підставою методології» [7, с. 62]. Знання з теорії діяльності дозволяють: прогнозувати структури діяльності, можливі для кожного етапу майбутнього розвитку; порівнювати наявні стани з тими, які необхідні для досягнення тих або інших цілей; виявляти характер необхідних дій на структури діяльності, щоб, виходячи з наявного стану діяльності, досягти мети. За основу діяльності приймають структури трудового акту: суб'єкт, предмет, засоби (знаряддя діяльності). Їх сукупність складає початкову «клітинку» системного аналізу людської діяльності, що володіє «всіма ознаками системної цілісності, оскільки зміна одного з компонентів системи веде до зміни всіх інших, а також інтеграційних властивостей цілого» [1, с. 77]. Цілісна система має містити елементи, спільні для всіх видів діяльності [2, с. 43]: суб'єкт, предмет, засіб, процедуру, зовнішні умови, продукт, причому предмет діяльності є її майбутнім продуктом. Такі структурні складові, як мета, мотив тощо не вважаються самостійними, а відносяться до певного структурного моменту діяльності.

До структури наукової діяльності входять такі компоненти, як потреби, мотиви, завдання, дії та операції. Згідно з теорією діяльності наукова діяльність містить такі три мікроструктурні блоки: власне наукова діяльність (процес, що відповідає її мотиву); наукова дія, що відповідає певній меті; наукова операція, характер якої відповідає умовам здійснення діяльності. Конкретна наукова діяльність (наприклад, наукова діяльність ВНЗ) розглядається як система, що складається з низки підсистем, і одночасно як підсистема ширшого діяльнісного утворення (наприклад, діяльності світової наукової спільноти). Наукова діяльність є неперервним процесом, який

складається з кількох послідовних етапів, кожен з яких своєю чергою має декілька рівнів.

Основними завданнями науково-дослідної роботи є такі [3]: активізувати інтерес до науки з метою висвітлення його в наукових роботах та розвитку базових компетенцій, написання на високому науково-практичному рівні дипломної роботи; розвивати здатності до науково-дослідної діяльності в розробленні проектів для підприємств; мотивувати розвиток наукового мислення, оволодіння механізмом творчого вирішення поставлених завдань, уміння доводити й аргументовано відстоювати свою позицію; розширювати ерудицію, творчі здібності, вчитися прогнозувати і моделювати, формувати здібності до інсайту, до генерування інновацій; створювати умови для пізнання нового через популяризацію наукових знань, знайомство з відомими ученими, практиками, бізнесменами, відвідування наукових центрів, музеїв тощо, пошук партнерів, зацікавлених у наукових розробках інституту; забезпечувати відбір і розвиток талановитої молоді для подальшої наукової роботи.

Одним із важливих видів апробації є участь аспірантів у наукових конференціях різного рангу, у круглих столах, наукових дискусіях. Мотивацію, бажання в аспіранта займатися науковою роботою формує учений-педагог, який сам оволодів методологією і технологією наукового пізнання, стимулює здатність аспірантів до самостійного пошуку істини. На сучасному етапі поняття «самостійна робота» вченими трактується по-різному, і це гальмує розвиток практики. Організація будь-якої роботи, зокрема самостійної, базується на категорії «діяльність». У нашому дослідженні самостійна робота розглядається як ефективний вид навчальної діяльності студентів за умови вмілого, безпосереднього чи опосередкованого керівництва з боку викладача. Її результативність виявляється лише в поєднанні з іншими видами пізнавальної діяльності. Так, наукова діяльність – це діяльність, спрямована за своїм змістом на оволодіння узагальненими способами дій у сфері наукових понять, має керуватися адекватними мотивами (ними можуть бути мотиви здобуття узагальнених способів дій, і якщо такі мотиви сформувати, то підтримуються, наповнюючись новим змістом, ті загальні мотиви діяльності, які пов'язані з позицією того, хто навчається, зі здійсненням діяльності, що має суспільну значущість).

Під час симпозіуму Ради Європи за темою «Ключові компетенції для Європи» було визначено такий зразковий перелік ключових компетенцій, який акцентує самостійну навчальну та пошукову діяльність людини на всіх етапах освіти впродовж життя: вивчати (вчитися продуктивно застосовувати свій попередній життєвий досвід; організовувати і систематизувати здобуті знання, вчитися вирішувати проблеми; самостійно навчатися, відшуковуючи власний найефективніший спосіб запам'ятовування інформації); шукати (використовувати різні бази даних; опитувати оточення; консультуватися в експерта; одержувати інформацію; уміти працювати з документами і класифікувати їх); думати (простежувати причинно-наслідкові зв'язки минулих та теперішніх подій; критично ставитися до того чи іншого аспекту розвитку суспільства; вчитися долати невпевненість і труднощі; виражати і відстоювати свій погляд; розуміти важливість політичних і економічних умов, в яких доводиться навчатися і працювати; оцінювати соціальні звички, пов'язані зі здоров'ям, споживанням, а також з навколишнім середовищем; оцінювати твори мистецтва і літератури); співпрацювати (прагнути до співпраці і вчитися працювати колективно; ухвалювати рішення, уникаючи конфронтаційних ситуацій; уміти домовлятися; уміти складати і виконувати контракти, тобто бути максимально відповідальним); братися за справу (долучатися до проекту; нести відповідальність; входити до групи або колективу і робити свій внесок; доводити солідарність; бути пунктуальним, а також грамотно організовувати свою роботу, реально оцінювати свої можливості, уміти користуватися обчислювальними й моделювальними приладами); адаптуватися (йти в ногу з часом, використовуючи нові технології інформації та комунікації, бути обізнаним у досягненнях науки і техніки в певній галузі діяльності, доводити гнучкість

відповідно до швидких змін; виявляти стійкість перед труднощами; уміти знаходити нові рішення, що охоплює креативність). Так, навчально-пізнавальні компетенції трактуються як сукупність компетенцій у сфері самостійної пізнавальної діяльності, що охоплює елементи логічної, методологічної і загальнонавчальної діяльності (прикладом цього є самоосвіта). До цієї групи компетенцій належать способи організації планування, аналізу, рефлексії, самооцінки, коли особистість набуває креативних навичок (набуття знань безпосередньо з навколишньої дійсності, використання прийомів навчально-пізнавальних проблем, уміння діяти в нестандартних ситуаціях).

Процес самостійної роботи аспірантів, як специфічний вид діяльності, підпорядковується певним правилам: має свої специфічні закони, закономірності та принципи. Вони визначають порядок досягнення в дидактичному процесі цілей і завдань навчання аспірантів, сприяють ефективному управлінню навчальною діяльністю, дають можливість передбачити результати цієї діяльності та науково обґрунтувати технології навчання аспірантів. На цьому етапі дослідження нам необхідно встановити принципи організації самостійної роботи. Система педагогічних принципів може розроблятися на основі загальних закономірностей навчання, які властиві всій педагогічній системі, та закономірностей, які стосуються окремих її компонентів. Ця система включає загальні, змістові, організаційні та методичні принципи.

До загальних відносяться принципи, яким підлягають усі елементи педагогічної системи (наприклад, природовідповідності, науковості, гуманізму тощо). Група змістових принципів відображає залежність ефективного навчання від цілей та змісту навчання (наприклад, цілеспрямованості, єдності науки, освіти і практики). Організаційні принципи ґрунтуються на закономірних зв'язках результатів навчання з організаційним порядком його здійснення. Це принципи наступності і систематичності, диференціації та індивідуалізації, плановості і дисципліни. Методичні принципи професійної підготовки відображають причинно-наслідкові залежності між методикою і результатами навчання. До групи методичних принципів належать: свідомості й активності, доступності й послідовності, наочності, інтенсивності тощо [8, с. 310].

Ми пропонуємо систему принципів на основі загальних підходів до організації самостійної роботи аспірантів. Ця система включає принципи, що пов'язані з особливостями організації самостійної роботи: методологічні, що визначають стратегічні напрями самостійної роботи; суб'єктні, що стосуються формування якостей майбутнього фахівця як суб'єкта самостійної роботи; процесуальні, що стосуються технологій навчання; методичні, що стосуються конкретних проблем самостійної роботи аспірантів.

Одним з найважливіших видів діяльності члена інформаційного суспільства є здатність навчатися. Це застосування знання в дії, неперервне спіралеподібне перетворення неявного знання (ноу-хау, досвід) на явне, що може перетворюватися, обмінюватися з іншими, розповсюджуватися між групами та повертатися в нове неявне знання, визначаючи навчання як дію. Здатність навчатися – це шлях постійного і неперервного створення нового, чинного знання, що складається з чотирьох ключових елементів. Розглянемо правила побудови самостійної роботи на діяльнісній основі.

Виконання дії. Це стосується використання знань на роботі при розв'язанні проблем. Виконання означає вкладання знань в активні дії, виробництво, обслуговування, проектування тощо. При цьому явне знання перетворюється на неявне як результат успішного виконання завдання.

Здобуття знань. Є засобом перетворення їх з неявного стану на явний: відео, модель, слова, тексти, ілюстрації, тобто форми, зрозумілі іншим.

Керування. Керування інформацією, навчанням, виконанням полягає в перетворенні явних знань (формальних або висловлених) на комплексні та цінні комбінації ідей, розумінь і досвіду, якими вони можуть обмінюватися з іншими.

Навчання. Це засіб, за допомогою якого неявне знання (формальне і суб'єктивне) обмінюється між особистостями й освітніми ресурсами. За своєю природою воно

соціальне і персональне. Навчання відбувається у формальній та неформальній обстановці і включає контакти і пряму взаємодію між людьми.

Здатність до навчання – це новий спосіб життя та існування, який об'єднує навчання, роботу, творчість і створення знань на діяльній основі.

З групи суб'єктних принципів проаналізуємо детальніше принцип особистісної адаптації знань. Щоб підготувати людину до успішного життя в сучасному технологізованому світі, необхідно дати лад тому хаосу знань, який невпинно зростає (загальновідомо, що сьогодні обсяг наукової інформації подвоюється кожні 10 років). З одного боку, знання стали більш доступними, але з іншого – жоден навчальний заклад не спроможний надати ідеальну освіту на все життя. Тобто набуття нових знань, умінь і навичок стає необхідним і обов'язковим для кожної людини впродовж усього життя.

Потреба інтелектуальної діяльності ефективніше реалізується у процесі самостійного нагромадження знань. Саме тут слід шукати найбільш відповідальну ланку роботи керівника. Необхідно враховувати, що аспіранту не завжди вдається мобілізувати себе на самостійне оволодіння новими знаннями: не вистачає самодисципліни, умінь організувати свої заняття. Роль і покликання керівника – допомогти мобілізувати аспіранта на рівні усвідомленої необхідності пошуку нового. Керівник має бути не стільки передавачем наукової інформації, а передусім організатором навчально-пізнавальної діяльності аспіранта.

Виокремлення принципу самокерування означає, що в центр уваги навчального процесу ставиться аспірант. Адже однією з причин кризи у професійній дидактиці є відсутність живої істоти з її проблемами, переживаннями взагалі, з її ставленням до тих навчально-пізнавальних дій, які її стосуються зокрема. Визнання цього принципу означає, що об'єкт навчання стає зацікавленим, активним і повноправним учасником професійно-дидактичного процесу, тобто перетворюється на суб'єкт власного навчання.

Правильна організація самостійної роботи допомагає чітко визначити цілі виконуваної роботи, власні цілі, вирішувати проблеми швидко та ефективно, навчитися розумно керувати собою та своїм часом. Від спеціаліста все більшою мірою вимагається здатність спиратися на самого себе, з більшою відповідальністю ставитися до себе, своєї кар'єри та потенціалу. Аспірант має володіти такими якостями, як умінь здійснювати контакти, мистецтвом спілкування, здатністю досягати результату, компетентністю, організаційними здібностями, аналітичним мисленням. Основним правилами реалізації принципу самомотивації є формування пізнавальних мотивів і на їх основі – мотивів професійних досягнень.

Таким чином, розвиток професійно важливих якостей полягає в оновленні й творчому застосуванні теоретичних знань; формуванні самостійності як риси характеру; наближенні навчальної діяльності до майбутньої професії. Оптимальне використання всіх видів самостійної роботи, знання функцій, дотримання умов її здійснення допоможе успішно вирішувати ті завдання, які стоять перед вищою школою, та виховувати творчу особистість, збагатить процес проведення самостійної роботи, зробить його цілеспрямованим і дійовим.

До подальших відносимо дослідження та розроблення концептуальних засад самостійної роботи в науковій діяльності аспірантів.

Література:

1. Буева Л. П. Человек, деятельность, общение / Л. П. Буева. – М. : Мысль, 1978. – 216 с.
2. Габай Т. В. Педагогическая психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т. В. Габай. – М. : Академия, 2003. – 240 с.
3. Делия В. П. Формирование и развитие инновационной образовательной среды гуманитарного вуза : [науч. издание] / В. П. Делия. – М. : ООО «ДЕПО», 2008. – 484 с.
4. Козловський Ю. М. Моделювання наукової діяльності вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія / Ю. М. Козловський. – Львів : СПОЛОМ, 2012. – 484 с.

5. Лузік Е. В. Організація наукової діяльності студентів вищих навчальних закладів / Е. В. Лузік // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи : зб. наук. праць / [за редакцією І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало]. – К. : НТУ «ХПІ», 2003. – С. 380-396.
6. Новиков Д. А. Модели и механизмы управления научными проектами в ВУЗах / Д. А. Новиков, А. Л. Суханов. – М. : Институт управления образованием РАО, 2005. – 80 с.
7. Педагогика и логика / [Г. Щедровицкий, В. Розин, Н. Алексеев, Н. Непомнящая]. – М. : КАСТАЛЬ, 1993. – 415 с.
8. Столяренко А. М. Психология и педагогіка : учеб. пособие для вузов / А. М. Столяренко. – М. : 2001. – 423 с.
9. Цюприк А. Дидактичні умови організації самостійної роботи студентів на основі особистісно орієнтованого підходу / А. Цюприк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка : зб. наук. пр. – Тернопіль : ТДПУ, 2004. – Вип. 5. – С. 69-74.
10. Яремчук Н. Я. Педагогіка : навчальний посібник / Н. Я. Яремчук. – Львів, 2010. – 199 с.

Козловский Ю. М., Цюприк А. Я.

СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ НАУЧНОЙ РАБОТЫ АСПИРАНТОВ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

В статье обоснованы основные характеристики научной деятельности и выявлены ее особенности в условиях самостоятельной научно-поисковой работы аспирантов, в том числе в высших учебных заведениях. Показано, что развитие профессионально важных качеств заключается в обновлении и творческом применении теоретических знаний, формировании самостоятельности как черты характера при условии оптимального использования всех видов самостоятельной работы. Определена система принципов на основе общих подходов к организации самостоятельной работы аспирантов (методологические, определяющие стратегические направления самостоятельной работы; субъективные, касающиеся формирования качества специалиста; процессуальные и методические для конкретных проблем самостоятельной работы аспирантов).

Ключевые слова: самостоятельная работа, научная деятельность, высшее учебное заведение, аспиранты.

Kozlovskii Yu. M., Tsyupryk A. Ya.

ESSENCE AND PECULIARITIES OF INDEPENDENT SCIENTIFIC WORK OF POST-GRADUATE STUDENTS IN CONDITIONS OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

The article substantiates the main features of scientific activity and highlights its peculiarities in conditions of postgraduates' independent research work. It has been shown that the development of professionally important qualities was connected with renewal and creative use of theoretical knowledge; forming independence as a feature of individuality; perfection of the process of study and proper activities, significant for future profession. Correct organization of independent work helps to define the aim of performed work and individual goals clearly, to solve problems quickly and effectively, to learn how to manage and how to spend the time rationally. Optimal use of all kinds of independent work, knowledge of its functions helps to solve the tasks successfully before higher school and helps to prepare creative personality of a post-graduate student, who will be enriched by independent work and who will be active.

The system of principles on the basis of general approaches to the organization of postgraduates' independent work has been defined. The system includes principles connected with the peculiarities of organization of independent work: methodological, which defines strategic courses of independent work; subjective, which concerns forming and formation of qualities of a future specialist as the subject of independent work; practical, which is closely connected with definite practical problems of postgraduates' independent work.

Keywords: independent work, scientific activity, higher educational establishment, post-graduate students.